

ӘОЖ 81'367

А.Б. Нұржанова

Сүлеймен Демирел университеті Назарбаев университетінің аға оқытушысы, ф. ғ. к.,
Қаскелең қ., Қазақстан
e-mail: nurzhanova.aisulu@sdu.edu.kz

Дүниенің тілдік бейнесінің соматикалық фрагментін бинарлық оппозициялық жұптар негізінде зерттеу

Мақалада дүниенің тілдік бейнесінің соматикалық фрагменттерін зерттеуде бинарлық оппозициялық жұптар классификациясын лингвистикалық әдіс-тәсілдер қатарында қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Тілдік дүние бейнесінің соматикалық фрагментін бинарлық оппозиция тұрғысынан қарастыру – тіл және адамның ойлауы, танымдық әрекеті арасындағы тығыз сабақтастықта айрықша рөл атқаратын тілдік үнемдеу заңдылығының өзіндік қырын айқындауға зор мүмкіндік береді. Адам организмінің физиологиялық ассиметриясын (*оң/сол*) және адамның дене тұрқының вертикальды бағыттағы үштік жіктелісін (*бас, кеуде, аяқ*) жинақталған білім қорының соматикалық коды ретінде пайдалана отырып, соматикалық тілдік бірліктерді саралау нәтижесі мынадай тұжырымға келтірді: қазақ жұртының таным-түсінігінде жағымды қасиеттердің барлығы *оң/сол, жоғары/төмен* бинарлық оппозицияларының *оң, жоғары* сыңарларында көрініс табады.

Түйін сөздер: бинарлық оппозиция, соматикалық фразеологизмдер, дүниенің тілдік бейнесі.

А. Б. Нуржанова

Исследование соматического фрагмента языковой картины мира на основе бинарной оппозиции

В статье рассматривается актуальность исследования соматического фрагмента языковой картины мира на основе бинарной оппозиций и как лингвистического метода исследования.

Основанные на бинарной оппозиций соматические языковые фрагменты при сопоставлении дают возможность распознаванию нормированных черт речи. Используя физиологическую ассиметрию (*правый/левый*) человеческого организма и вертикальное расположение частей тела (*голова, туловище, ноги*), можно определить положительные стороны соматического кода знаний.

Ключевые слова: бинарная оппозиция, соматические фразеологизмы, языковая картина мира.

A. B. Nurjanova

The investigation of the of somatic fragments of picture of the world as reflected in language on the basis of binary oppositional pairs

The article dwells upon the importance of application of linguistic methods in classification of binary oppositional pairs of somatic fragments of the picture of the world as reflected in language. The consideration of somatic fragment of the picture of the world as reflected in language from the perspective of binary oppositions discloses a peculiar feature of linguistic conservation pattern which has a special role in the connection of language and cognition and cognitive activity

Applying the accumulated knowledge as a somatic code for physiological asymmetry of human organism (*left / right*) and threefold vertical grouping of human body constitution (*head, chest, legs*) analysis of somatic linguistic units resulted in the following: all positive traits are reflected in *right* and *high* components of *left / right* and *high / low* binary oppositions in Kazakh cognition.

Key words: binary opposition, somatic phrases, picture of the world as reflected in the language.

XX ғ. 80 жылдарынан мәдениеттанушы, лингвист ғалымдар «мәдениеттің екі жақты коды» немесе «семантикалық жұп оппозиция» деп аталатын бинарлық оппозицияға негізделген жұптық классификацияны белгілі бір қо-

ғамның әлеуметтік-мәдени моделінің архетиптерін жаңғыртудың арқауы, лингвоелтанымдық зерттеулердің өзегі етудің маңызы зор екеніне айрықша назар аудара бастады [1]. Н.И. Толстой бинарлық жұптарды лингвистикалық зерттеу-

лердің әдістемелік қондырғыларының бірі ретінде пайдаланудың лингвистика үшін маңызын былай айқындайды: «По сути дела, это все относится не к чисто лингвистическому, а к логическому или семиотическому аппарату, и в этом и ценность этой методики для лингвистики, так как она не изолирует науку о языке, а вводит ее в более широкий круг научных дисциплин» [2, 181]. Н.И. Толстойдың бұл пікірі гуманитарлық ғылымдар саласында ғылыми зерттеудің әдіс-тәсілдері мен ғылыми ұғымдық аппараты өзара тоғыстырылып, пәндер пәнаралық сипат алып отырған бүгінгі таңда да өзінің өзектілігін жоғалтпаған құнды тұжырымдардың бірі болып отыр.

Лингвистикалық зерттеулердегі адамның жаратылыс-болмысын оның тілі, сана-зердесі, таным әлемі, адам өмір сүретін табиғи және қоғамдық орта, адам жасаған мәдени таңбалар жүйесі және соларға қатысты ұғым-түсініктер арқылы зерделеу үдерісі лингвистикалық методологияны әлеуметтану, логика, математика, философия т.б. ғылым салаларында қолданылып келген әдіс-тәсілдермен байыта түсті десек, бинарлық оппозициялық жұптар классификациясын лингвистикалық әдіс-тәсілдер қатарында қолдану тілдік фактілерді логика-философиялық, логика-когнитивтік, логика-мәдениеттанымдық, логика-психологиялық тұрғыдан талдауға жаңаша ренк үстемелеп, лингвистикалық ғылыми талдаудың кешенді әдістемесін жасауға белгілі дәрежеде ықпал етері сөзсіз.

Белгілі балкantanушы ғалым Т.В. Цивьян өзінің «Модель мира и ее лингвистические основы. – М.: Ком Книга, 2006. 280-стр.» атты еңбегінде бинарлық оппозициялық жүйе және оның дүние моделін (бейнесін) сипаттаудағы әдіс-тәсілдік мән-маңызы мәселесін жан-жақты қарастырады. Ғалым дүние моделі ұғымын «белгілі бір тілдік және этномәдени дәстүр аясында жүйеленген әлем туралы барлық түсініктердің жиынтығы, ғасырлар бойы қордаланған білім қоры» деп айқындай отырып, оның мазмұндық құрылымы бүкіл әлемнің кеңістіктік-уақыттық, себептік-салдарлық, этикалық-ережелік, сандық-мөлшерлік, мәндік-мағыналық, кескіндік-кейіпкерлік, т.б. негізгі параметрлерін космологиялық тұрғыдан сипаттауға бағытталатынын айтады. Осындай ауқымды да әр алуан, аса күрделі кешенді түсіну және түсіндіру үшін бинарлық оппозициялық жүйелеу тәсілі қолданылатынын сөз ете келе, Т.В. Цивьян негізінен 10-12 оппозициялық жұптан тұратын бұл жүйені іштей:

1) кеңістіктің құрылысына байланысты – жоғары/төмен, көк жүзі/қара жер, жер/жерасты әлемі, оң/сол, шығыс/батыс, солтүстік/оңтүстік т.б.;

2) уақыттың құрылысына байланысты – күн/түн, жарық/қараңғылық, жаз/қыс, көктем/күз т.б.

3) түске байланысты – ақ/қара, қызыл/қара т.б.

4) табиғат және мәдениет оппозициясы тұрғысынан – дымқыл/құрғақ, ишкі/піскен, табиғи/жасанды т.б.

5) әлеуметтік категорияға байланысты (жас мөлшерлік, генеалогиялық, қоғамдық әртүрлі мағынада) – еркек/әйел, үшкен/кіші, жас/кәрі, қыз/ұл, жат/жақын, кеңістіктік алыс/жақын, ішкі/сыртқы оппозицияларының метафоралануына қатысты ұғым-түсініктерді біріктіретін жұптар т.б.

6) дүние бейнесінің жалпы модусын айқындауға байланысты – киелі - қасиетті (сакральді-аксиологиялық) / пендауи, бұ дүниелік/бақилық т.б. деп бірнеше жұптарға бөледі. Сондай-ақ ғалым оппозицияның бірігіп келіп тұтастық құрайтын оң және сол бағаны арасындағы қарым-қатынас бақыт/сор, өлім/өмір, тақ/жұп сияқты жалпы оппозициялардың көмегімен сипатталатынына назар аударып, «осындай екіжақты белгілердің жиынтығына негізделіп әмбебап таңбалық кешендер кескінделеді және олардың көмегімен адам әлемді игереді. Дүние бейнесінің әмбебап таңбалық кешендері әртүрлі кодтық жүйелер арқылы жүзеге асады. Әлемнің сан түрлі фрагменттері, кейіпкерлері, нысандары әртүрлі кодтардың тұғырына алынады, осылайша астральдық, вегетативтік, зооморфтық, антроморфтық, гастрономдық, түстік, сандық, әуендік, саздық т.б. кодтар қалыптасады. Өзара қарым-қатынасқа түсіп, ықпал ететін өзіндік шеңбер-аясы бар мұндай кодтардың дүние моделінде қатарласа, қатпарласа, жанаса, тоғыса орын тебуі белгілі бір иерархиялық классификацияны көрсетеді. Бұл күрделі конгломерат семантикалық тұрғыдан біртұтас болып келеді, өйткені ол бірғана объектіні – әлемді бірғана субъект – адам тарапынан сипаттайды» деген қорытындыға келеді [3, 6].

Барлық архаикалық мәдениет үшін әмбебап сипатта болып келетін бинарлық оппозициялық жүйе қарама-қарсылық ұстанымы бойынша бірнеше белгілерді (таңба, символ) жұптарға біріктіреді. Мұнда оппозициялық жұптың бір мүшесі - жағымды, ұнамды, қолайлы, екіншісі-жағымсыз, ұнамсыз, қолайсыз (пейоративный),

немесе біреуі таңбаланған, ал екіншісі таңбаланбаған белгілерді өз бойына жинақтайтынымен ерекшеленеді. Мәдени дәстүрлердегі оппозициялық жұптың символдық жіктелісінің бұл қасиеті туралы В.В. Иванов былай дейді: «Каждый признак или символ внутри системы соотносится с одним ему противоположным и целой серией признаков или символов, входящих в тот же ряд, что и данный» [4, 106-б.].

Бинарлық жұптар классификациясын соматикалық фразеологизмдер астарындағы адамзат қоғамының рухани-мәдени жасампаздық бітімін танытатын халықтық білім қорын сараптаудың негізіне алу және адамның тәндік базисін, креативтік ойлау жүйесін, танымдық іс-әрекетін оның тілімен біртұтастықта зерттеудің тұғыры ету:

- біріншіден, «барша адам баласына тән биоанатомиялық негіз оның ми мен жүйке, сана мен жады құрылыстарының жұмыс істеу принциптерін айқындауға;

- екіншіден, адамзат атаулының ерекше қабілеттерін жүйелі зерттеуге; үшіншіден, адамның табиғи болмыс-бітімнің әлеуметтік-мәдени ұстанымдар негізінде даму, өзгеру, толығу бағыттарын талдап көрсетуге мүмкіндік береді [5].

Осы тұрғыдан келгенде, дүниенің тілдік бейнесінің соматикалық фрагменттерін зерттеуде бинарлық оппозициялық жұптар классификациясын лингвистикалық әдіс-тәсілдер қатарында қолданудың маңызы зор. Себебі адам организмнің физиологиялық ассиметриясы (*оң/сол*) және адамның дене тұрқының вертикальды бағыттағы үштік жіктелісін (*бас, кеуде, аяқ*) арқау еткен соматикалық тілдік модельдер дүниенің қарабайыр бейнесінде ұжымдық сананың дуалистік және үшқабатты мифтік түсініктерін соматикалық кодқа түсіреді. Басқаша айтқанда, дуалистік көзқарас, немесе бүкіл әлемнің ассиметриялық екі салаға бөлінуі, сол сияқты әлем жаратылысының үш қабаттан тұруы тумифтік сананың «*бү дүниелік <=> о дүниелік*», «*киелі <=> пәндауи*», «*қасиетті <=> қасиетсіз*», «*құтты <=> құтсыз*» т.б. бөлінісін, әлеуметтік-қоғамдық сананың «*әлді <=> әлсіз*», «*жақсы <=> жаман*», «*бай <=> кедей*» т.б. жіктелісін басқаруы дүниенің қарабайыр бейнесінің соматикалық фрагментінде тұтастай көрініс табады.

Мәселен, адам дене тұрқының вертикальды бағыттағы ассиметриялық жіктелісінен туындайтын *оң/сол* бинарлық оппозициясына қатыс-

ты ұғым-түсініктер адамзат қоғамының бүкіл саласына қатысты көрініс береді.

Оң/сол қарама-қарсылығы кез келген халықтың діни наным сенімінде, салт-дәстүрінде, ырым-жоралғысында, өнер туындыларында, некелік қарым-қатынасында, этикетінде, кеңістіктік бағыт-бағдарын анықтауда, баспана, үй-жайындағы және отбасылық орнында, соғыстық іс-әрекеті мен қару-жарағында, өндірістік іс-әрекетінде орын алады. Мұнда «*оң*» жақтың «*жақсылықтың*» нышанына алынып, «*ұнамды*», «*қолайлы*» жағдайдарға қатысты жағымды мән арқалауы, ал «*сол*» жақтың «*жамандықтың*» нышанына алынып, «*ұнамсыз*», «*қолайсыз*» жағдайларды меңзеп, «*жағымсыз*» мәнді білдіруі барлық мәдениетке тән семантикалық әмбебап құбылыс болып саналады. Әр алуан мәдениетте *оң/сол* оппозициялық жұбының «*оң*» сыңары => «*киелі*», «*қасиетті*», «*құтты*», «*күшті*», «*заңды*», «*дұрыс*», «*толық аяқталған*», «*айқын*», «*биік*», «*жоғары*», «*шығыс*», «*оңтүстік*» т.б., ал «*сол*» => «*киесіз*», «*қасиетсіз*», «*екіұшты*», «*әлсіз*», «*бұрыс*», «*сәтсіз*», «*жаманшылық*», «*батыс*», «*солтүстік*» т.б. мәдени корреляциялар тізбегін түзеді. Әйтсе де, кей жағдайда, адамның сол жағы жағымды, ал оң жағы жағымсыз бастау-арналардың символына алынатын тұстар да кездеседі. Оның себебін, орыс этнолингвистикасының негізін қалаушылардың бірі Н.И. Толстой, «*оң*» мен «*сол*» оппозициясының күрделі символикасы әртүрлі элементтердің немесе деңгейлердің символдық мағыналарының өзара қарым-қатынасына тәуелді болатындығымен түсіндіреді [6, 5-7].

Оң және *сол* бинарлық оппозициясын славян мәдениеті контекстінде символдық-семантикалық тұрғыдан қарастыра келіп, Н.И. Толстой бүкіл славян ареалына ортақ **levъ* лексемасының табулық және эвфемистік себептерге байланысты үндіеуропа тілдерінде параллелі өте сирек кездесетінін айтады. «*Үндіеуропалық тілдерде «сол» ұғымын білдіру үшін әртүрлі жаңа сөз қолданыстарының, синонимдер мен эквиваленттердің, тіптен кейде мүлдем қарама-қарсы мағынаны білдіретін тіркестердің қолданылатындығы сол жақты тура түстеп көрсетуге, нақты атауға болмайтындығы туралы ғылыми жорамалдың дұрыстығын дәлелдей түседі*»-дейді ғалым [7, 133-147].

Көне түркілердің дүниетанымдық көзқарастар жүйесінде «*оң жақ*» ұғымы үшін қолданылған *он* лексикалық бірлігінің бірде «*сәтсіз, құтсыз*» дегенді, енді бірде «*сәтті, құтты*» деген-

ді білдіргендігін көне түркі сөздігінде тіркелген *Ondin qas tebrasar ogzus bolur* «оң қасы тартса, жетім қалар», *qaujdan kirurda onun asnu man* «есіктен оң аяғыңмен аттап кір», *[k] icig ojlan jel tartsar bu vu on ajasinta bnrk [tutsun]* «егер жас сәбиді қара күш басса, мынау тұмарды оң алақанына ұстасын» тәрізді тілдік деректер айғақтайды. Байырғы түркілер ұғымында *on elig* «береген қол, құтты қол» дегенді білдіретін болса, алатын, бірақ бермейтін қол – құтсыз қол: *«alip bermagan el elig qutsuzi»*. Байырғы түркілердің кеңістік туралы мифтік-поэтикалық түсінігінде *on* жоғарғы әлеммен, жұмақпен (*ust, tanri*), *sol* – төменгі әлеммен, тозақпен (*alt, tamu*) байланыстырылады [8]. Мұндай тілдік деректер байырғы түркілік түсініктер жүйесіндегі *оң/сол* оппозициясында семантикалық қарама-қайшылық бар екенін көрсетеді. Қазіргі түркі тілдеріндегі, соның ішінде қазақ тіліндегі *оң*, *өң*, *оңқай*, *оңалу*, *өңі* кіру, сауығу, және *сол*, *солу*, *солғын*, *солбыр* солақай, солақ сөздері этимологиялық тұрғыдан көне түркілік *оң* және *сол* ұғымдарымен өзара қатыстылықта қарастырылады [9, 82-83].

Қазақ жұртының таным-түсінігіндегі жағымды қасиеттердің барлығы *оң/сол* теріс иерархиялық классификациясының *оң* сыңарында көрініс тауып жататындығын көрсетеді. Мәселен, *оң пейіл таныту*, *оң көзімен қарады*, *оң қабағын берді*, *оң қолы болды* т.б.

Адамның тұлға бойының «*оң*» және «*сол*» ассимметриялық жіктелісі қазақы дүниенің қарабайыр-тілдік бейнесінде әртүрлі нысандарды горизонтальды жазықтық бағытта салғастырудың негізіне алынып, адамның өмірлік әрекетінің сан алуан саласында (діни түсініктер жүйесі, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, этикет, тұрмыс, т.б.) бағалауыштық, межелік, болжамдық т.б. өлшем қызметінде жұмсалады. Мысалы, *оң мен солын ажырату* (адамның *оң* жағында орналасқан нысандарды *сол* жақтағы заттармен, нысандармен салғастыру) - «адамның кәметке толып, жақсы мен жаманды айыратын кезге келуінің, ержетуінің» белгісіне алынатын болса, *желі оңынан соқты, самалы оңынан тұрды* (табиғат құбылысы мен адам әрекеті) – «адамның жақсы, игілікті ісінің жүзеге асуының» өлшеміне, *оң жақтың қызығын көру* (киіз үйдің отбасы мүшелерінің әлеуметтік рөліне қарай ішкі бөлінісі мен үйлену салты) – «күйеу жігіт ұрын келіп кеткен, бірақ ұзатыла қоймаған қыздың әке үйіндегі бас бостандығының» бодауына алынады. Қазақтың дәстүрлі мәдениетінде *оң жаққа салу* (киіз үйдің отба-

сы мүшелерінің әлеуметтік рөліне қарай ішкі бөлінісі мен жерлеу рәсімі) – қайтыс болған адамды жерлеу алдындағы рәсімдердің бірі болатын болса, *оң аяғымен аттап кіру* (қыз және бөтен отбасы) – атаның құтты қара шаңырағына жасаған жаңа түскен жас келіннің алғашқы қадамы (ырым). Сондай-ақ *оң* сөзі *ақ* сөзімен де мағыналас қолданылады. Мәселен, *оң* батасын беру – *ақ* батасын беру, *оң* ниетті адам – *ақ* ниетті адам т.б. ретінде қолданылса, жалпы *оң* сөзімен қолданылатын соматикалық тіркестер жақсы нышанды, *ақ* тілеуді, істің сәтті болып алға басуын білдіреді. Мысалы, *оң жағына қондырды* «панасына, қамқорына алды», *айы оңынан туды* «бақыты жанды, жолы ашылды», *оң аяғыңмен тұрған екенсің* «ойлап келген ісінің сәті түсіп, жолы оңғарылған кісі туралы айтылады», *оң жол* «дұрыс бағыт», *оң көзі*, *оң қолы* «сенімді, көмекші адамы» т.б.

Адам дене мүшелерінің жоғарыдан төменге қарай орналасуы дүниенің қарабайыр бейнесінің фразеологиялық фрагментінде заттар мен құбылыстардың, қимыл-қозғалыстың *жоғары/төмен* осьтік өзіндік құрылымын айқындайды: *басы жерге жеткенше иілу* (ерекше құрмет көрсетті), *төбесі көкке жеткендей болу* (қатты қуану), *екі көзі тас төбесіне шығу* (үрейлену), *табан асты қылу* (жарамсыз, керексіз ету) т.б. Мұнда әр дене мүшесінің *жоғары/төмен* бинарлық оппозициялық жүйедегі өз орнынан ауытқуына, белгілі бір бағыт бойынша жасалуға тиісті қимыл-қозғалысынан тануына негізделіп жасалатын образдар соматикалық фразеологизмдердің жалпы мағынасындағы жағымды немесе жағымсыз мағыналық коннотацияның пайда болуына арқау болып қана қоймайды, сонымен қатар адамның қоғамдық-әлеуметтік ортадағы өз орнын асыра немесе төмендете бағалауын, соған байланысты белгілі бір сәттегі адамның көңіл-күйінің жоғары немесе төмен болуын да бейнелейді. Мысалы, *мұрнын шүйіру*, *мұрнын көкке көтеру* фразеологизмдерінің образдық-фондық негізіне алынған «мұрынның екі көздің ортасынан ауызға қарай бағытталып орналасқан өз бағытын өзгертуге әрекет ету» қимылы дүние бейнесінің *жоғары/төмен* бинарлық оппозициясындағы объектінің орын тәртібін белгілейтін ішкі заңдылыққа қайшы келеді. Бұл қайшылық өз кезегінде адамның әлеуметтік-қоғамдық орнын асыра бағалауымен ассоциацияланып, «*басқаны көзге ілмеу, біреуді менсінбеу*» мағынасындағы фразеологизмдердің жасалуына арқау етілген образды қалыптастырады.

Жоғары/төмен бинарлық оппозициясының жоғары сыңарына жататын бастың бинарлық оппозициядағы өз орнын жоғалтуы, яғни «көк әлемінің дүниесі» бастың «төменгі жерлік әлемге» қарай бағытталуы адамның ішкі жан дүниесіндегі рухани күйреуді, қоғамдық-әлеуметтік ортада адам беделінің төмендеуін көрсететіні фразеологизмдердің жасалуына арқау етіледі. Мысалы: *басын салбырату, басы жерге түсті, басын жерден көтере алмады* т.б.

Адам тұла бойының «жоғары әлемдік», «ортаңғы әлемдік», «төменгі әлемдік» иерархиялық сатылық жүйеге бағындырылған үштік жіктелісі тілдік жүйеде соматикалық фразеологизмдердің синонимдік қатарында бой көрсететін «мотивацияның, образдылықтың дәрежеленуі (градация) мен тілдік экспрессияның біртіндеп күшеюіне» әсер етеді [10]. Мысалы: *қорлық көрсету мағынасындағы басына әңгір таяқ ойнатты, кеуде көрсетті, тізесін батырды, табанға салып таптады* немесе өте кедей мағынасындағы *маңдайына түк бітпеген, аузы аққа жарымаған, аузы асқа, ауы атқа, жарымаған, қолы қысқа, шыр бітпеген, ыңыриағы шыққан, қара сирақ, қара табан* т.б. соматикалық тілдік модельдер арқылы адамдардың қоғамдағы әлеуметтік теңсіздігін бейнелуде экспрессивтік-эмотивтік бояу дене мүшелерінің жоғарыдан төменге қарай орналасу тәртібіне сай қоюлана, ал фразеологиялық жалпы мағынадағы жағымсыз коннотация үстемелене түседі.

Фундаменталды дуализм жарық пен қараңғылық, ақ пен қара, тақ пен жұп, күн мен түн, шығыс пен батыс т.б. қарама-қайшылықтарды күллі әлемді табиғаттан тыс, құпия тылсым сырлы, бір – біріне қарама-қарсы екі күштің басқаруымен түсіндіреді. Ол күштің бірі өсіп-

өнуден бастау алып, өмір сүруге жетелейтін болса, екіншісі жойылып-жоғалумен, тоқырап-тоқтаумен сипатталып, өлімге апарады. Мұнда өмірге қатыстының барлығы жақсылықтың нышанына алынып, адамның жағымды эмоциясын тудыруға себеп болып, бір нәрсе, құбылыс, зат туралы оң пайым, дұрыс пікір жасауға негіз болатын болса, өлімге қатыстының барлығы жағымсыз эмоцияны тудырып, теріс пайым жасауға арқау етіледі. Демек, бинарлық оппозициялық жіктелістің өзі адамның позитивті немесе позитивті емес ойлау әрекетімен тығыз байланысып жататын, адамзат қоғамының діни-мифтік, әлеуметтік-қоғамдық ұғым-түсініктерін қарама-қарсылықтар тоғысында, екі жақты сипаттайтын күрделі жүйе болып саналады.

Қорыта айтқанда, тілдік дүние бейнесінің соматикалық фрагментін бинарлық оппозиция тұрғысынан қарастыру - тіл және адамның ойлауы, танымдық әрекеті арасындағы тығыз сабақтастықта айрықша рөл атқаратын тілдік үнемдеу заңдылығының өзіндік қырын айқындауға зор мүмкіндік береді. Адам организмінің физиологиялық ассиметриясын (*оң/сол*) және адамның дене тұрқының вертикальды бағыттағы үштік жіктелісін (*бас, кеуде, аяқ*) жинақталған білім қорының соматикалық коды ретінде пайдалана отырып, тіл адам өмір сүретін табиғи және қоғамдық ортаға, адам жасаған мәдени таңбалар жүйесіне қатысты ұғым-түсініктерді адамның тәндік базисі негізінде белгілі бір топтарға біріктіріп жинақтап ғана қоймай, оларды іштей саралап жіктейтіні байқалады. Бұл, сайып келгенде, тілдің дүние бейнесін сомдауда және кескіндеуде метакод және дербес код ретінде екі жақты қызмет атқаратын табиғи қасиетінен туындайды.

Әдебиеттер

- 1 Иванов В.В., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период). – М., 1965. – 246 с. – С.
- 2 Толстой Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. – Л.: Наука, 1983. – С. 181-190.
- 3 Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы. Изд.3-е, испр. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с. – С. 24.
- 4 Иванов В.В. Двойная символическая классификация в африканских и азиатских традициях // Народы Азии и Африки. – 1969. – № 5. – С. 105.
- 5 Оразалиева Н.Э. Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигма: фил. ғыл. докт. ... дис. авторефераты. – Алматы, 2007. – 46 б. – Б. 41.
- 6 Толстой Н.И. О традициях и результатах исследований, связанных с этнолингвистической школой К.Мошинского // Ареальные исследования в языкознании и этнографии: Тезисы докладов и сообщений, 9-12 февраля 1971. – Л., 1971. – С. 5-7.
- 7 Толстой Н.И. Из географии славянских слов // Общеславянский лингвистический атлас (материалы и исследования). – М., 1965. – С. 133-147.
- 8 Жуковская Н.Л. Бинарные оппозиции в традиционной монгольской культуре // Искусство и культура Монголии и Центральной Азии. Доклады и сообщения всесоюзной научной конференции. – М., 1983. – Ч. 1. – С. 127-138.
- 9 Иманалиева Р.Б. Этнолингвистические вопросы исследования пространственной ориентации в казахском языке (Сопоставительно-типологический аспект). – Туркестан, 2005. – 152 с. – С. 82-83.

10 Смағұлова К.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері: Фил.ғыл.докт.диссерт. – Алматы, 1998. – Б. 292.

References

- 1 Ivanov V.V., Toporov V.N. Slavyanskije yazykovye modeliruyuschie semioticheskie sistemy (drevnij period). – M., 1965. – 246 s. – S.
- 2 Tolstoy N.I. O predmete etnolingvistiki i ee roli v izuchenii yazyka i etnosa // Areal'nye issledovaniya v yazykoznanii i etnografii. Yazyk i etnos. – L.: Nauka, 1983. – S. 181-190.
- 3 Tsiv'yan T.V. Model' mira i ee lingvisticheskie osnovy. Izd.3-e, ispr. – M.: KomKniga, 2006. – 280 s. – S. 24.
- 4 Ivanov V.V. Dvoichnaya simvolicheskaya klassifikatsiya v afrikanskih i aziatskih traditsiyah // Narody Azii i Afriki. – 1969. – № 5. – S. 105.
- 5 Orazalieva N.E. Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигма: фил. ғыл. докт. ... дис. авторефераты. – Алматы, 2007. – 46 б. – Б. 41.
- 6 Tolstoy N.I. O traditsiyah i rezul'tatah issledovaniy, svyazannyh etnolingvisticheskoy shkoly K.Moshinskogo // Areal'nye issledovaniya v yazykoznanii i etnografii: Tezisy dokladov i soobscheniy, 9-12 fevralya 1971. – L., 1971. – S. 5-7.
- 7 Tolstoy N.I. Iz geografii slavyanskikh slov // Obsch斯拉vianskiy lingvisticheskiy atlas (materialy i issledovaniya). – M., 1965. – S. 133-147.
- 8 Zhukovskaya N.L. Binarnye oppozitsii v traditsionnoy mongol'skoy kul'ture // Iskusstvo i kul'tura Mongolii i Tsentral'noy Azii. Doklady i soobscheniya vsesoyuznoy nauchnoy konferentsii. – M., 1983. – Ch. 1. – S. 127-138.
- 9 Imanalieva R.B. Etnolingvisticheskie voprosy issledovaniya prostranstvennoy orientatsii v kazahskom yazyke (Sopostavitel'no-tipologicheskii aspekt). – Turkestan, 2005. – 152 s. – S. 82-83.
- 10 Смағұлова К.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері: Фил.ғыл.докт.диссерт. – Алматы, 1998. – Б. 292.